অধ্যায় ১২ গ্রাম্য নেতৃত্ব

অধ্যায় গাঠনি

১২.১ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ নেতা আৰু নেতৃত্বৰ অর্থ

১২.৩.১ নেতাৰ অর্থ

১২.৩.২ নেতৃত্বৰ অর্থ

১২.৪ গ্রাম্য কতৃত্ব গাঁথনি

১২.৫ গ্রাম্য নেতৃত্বৰ ধাৰণা

১২.৫.১ অর্থ

১২.৫.২ প্রকাৰ

১২.৫.৩ নির্ধাৰণ কৰা কাৰকসমূহ

১২.৫.৪ বৈশিষ্ট্য

১২.৬ গ্রাম্য নেতৃত্ব অধ্যয়নৰ তাৎপর্য

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ---

- গ্রাম্য নেতৃত্ব আৰু গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনি সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য নেতৃত্বৰ প্রভাৱশালী কাৰক সমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য সমাজত নেতৃত্বৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- গ্রাম্য নেতৃত্ব সম্পর্কে অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব

১২.২ পৰিচয়

আমি ইতিমধ্যেই সামাজিক সংৰচনা, গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজ, সামাজিক সংস্থাকে ধৰি মানব সমাজৰ বিভিন্ন দিশ সম্পর্কে জানিব পাৰিছো। এই অধ্যায়টিত আমি সমাজ সম্পর্কে আৰু ভাৰতৰ গ্রাম্য সমাজৰ বিভিন্ন দিশ বুজিবলৈ প্রয়াস কৰিম।

এই ক্ষেত্রত আমি ভাৰতৰ গ্রাম্য নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্য, কাৰক আৰু বিভিন্ন প্রকাৰ সমূহ আলোচনা কৰিম। ভাৰতীয় গ্রাম্য জীৱনৰ সাধাৰণ আৰু বিশেষ বিশেষ দিশত গ্রাম্য নেতৃত্বৰ প্রকৃত অর্থ বিচাৰি উলিয়াবলৈ প্রচেষ্টা চলাম। গ্রাম্য নেতৃত্ব সম্পর্কে বুজাৰ লগতে আমি গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনি সম্পর্কেও আলোচনা কৰিম। কাৰণ নেতৃত্ব হৈছে ক্ষমতা গাঁথনিৰ এটা অংশ বিশেষ। এই অধ্যায়টি পঢ়ি উঠি অপুনি এখন গ্রাম্য সমাজত গ্রাম্য নেতৃত্বৰ গুৰুত্ব আৰু ভূমিকা সম্পর্কে জানিব পাৰিব। ইয়াৰ লগতে, গ্রাম্য নেতৃত্বৰ অধ্যয়নৰ সমাজ তাত্ত্বিক গুৰুত্ব সম্পর্কে বুজিব পাৰিব।

১২.৩ নেতা আৰু নেতৃত্বৰ অর্থ

যিকোনো ধৰণৰ গোষ্ঠীগত জীৱনত কিবা নহয় কিবা ধৰণৰ নেতৃত্ব পৰিলক্ষিত হয়। এনে ধৰণৰ নেতৃত্ব হয় সু-সংবদ্ধ নহয় অনিয়তাকাৰ (আকাৰ বিহীন) হয়। ইতিমধ্যে আমি গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থা সম্পর্কে জানিব পাৰিছো। এখন গ্রাম্য সমাজত কেইবাটাও একেধৰণৰ কার্যত নিয়োজিত দল বা উপদল থাকিব পাৰে - যি সামগ্রিক ভাবে গ্রাম্য সমাজ-জীৱনত এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰে। যদিও এনে ধৰণৰ দল বা উপদল সমূহ সাধাৰণতে অনানুষ্ঠানিক -- অর্থাৎ ইবোৰৰ যদিও নির্দিষ্ট কোনো সু-সংবদ্ধ আকাৰ নাই পঞ্চায়তী ৰাজৰ দৰে কিছুমান সুসংবদ্ধ গাঁথনিও কিন্তু এইবোৰৰ মাজতে পৰিলক্ষিত হয়। উল্লেখযোগ্য যে ভাৰতবর্ষৰ গ্রাম্য জীৱনৰ এই ধৰণৰ অনুষ্ঠানগত গাঁথনিবোৰত নেতৃত্বই এক উল্লেখযোগ্য ৰূপ দিয়াৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভুমিকা পালন কৰে।

এতিয়া আমি নেতা আৰু নেতৃত্বৰ অর্থ বিশ্লেষণ কৰি চাওঁ ।

১২.৩.১ নেতাৰ অর্থ

এটা বিশেষ ফল প্রাপ্তিৰ ক্ষেত্রত যি গৰাকী ব্যক্তিয়ে এটা গোট বা দলক প্রভাৱান্বিত কৰি ৰাখে তেওঁকেই নেতা বুলি কোৱা হয়। নেত হ'ল এনে এজন ব্যক্তি যি আনক দিগদর্শন কৰে, অনুপ্রাণিত কৰে বা শাসন কৰে। অন্য ভাষাত ক'বলৈ গ'লে তেওঁ যথেষ্ট পৰিমাণৰ প্রভাৱ খটুৱাব পাৰে। তদুপৰি তেওঁৰ সেই সামর্থ্য থাকে যাৰ সহায়ত তেওঁ তেওঁৰ এনুগামীসকলৰ কার্য-প্রণালী সংগঠিত কৰি তেওঁলোকক লক্ষ্য আৰু স্বার্থত উপনীত হোৱাত সহায় কৰে।

কিছুমান বিশেষ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য আৰু গুণৰ বলত বা কিছুমান বিশেষ পৰিস্থিতিত এদল মানুহৰ মাজত এজন নেতাই গুৰুত্বপূর্ণ স্থান অধিকাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁৰ সেই গুণসমূহ আৰু পৰিস্থিতিৰ অনুকুলতাৰ বাবেই জনসাধাৰণে তেওঁক সন্মান কৰে তেওঁৰ নির্দেশ মানি চলে আৰু নেতৃত্ব অনুসৰণ কৰে।

অনুশীলনী - ১

এনে দুটা দলৰ নাম উল্লেখ কৰক যি দুটা দলৰ আপুনিও সদস্য।

আপোনালোকৰ সদস্যসকলে কাক দলপতি বা নেতা বুলি মানি চলে?

তেওঁ দলপতি হোৱাৰ কাৰণসমূহ কি কি?

চাৰিটা অপৰিহার্য উপাদানে এজন নেতাক এজন সাধাৰণ সদস্যৰ পৰা পৃথক কৰে। এই উপাদান কেইটা হ'ল

- নেতাজন দলটোৰ সদস্য হ'ব লাগিব।
- তেওঁক দলৰ সদস্যসকলে স্বেচ্ছাই নেতা হিচাপে গ্রহণ কৰিব লাগিব।
- তেওঁ দলৰ সদস্যসকলৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিব লাগিব।
- তেওঁ দলৰ সদস্যসকলক লক্ষ্য আৰু স্বার্থ পূৰণৰ দিশত আগুৱাই নিব পাৰিব লাগিব।

১২.৩.২ নেতৃত্বৰ অর্থ

ডি. কে. দাসে নেতৃত্বৰ সংজ্ঞা এনে দৰে নিৰূপন কৰিছে, "নেতৃত্ব হ'ল সৰু বা ডাঙৰ এটা গোট বা দলৰ সদস্যসকলৰ মাজত ভাব বিনিময়ৰ এটা প্রক্রিয়া - যি প্রক্রিয়াই দলটোক (১) একে মতাদর্শ আৰু লক্ষ্যৰ সদস্যসকলক পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ এক গ্রহণ যোগ্যভাৱে পৰিস্থিতিৰ ফালে আগুৱাই নিয়ে (২) য'ত সদস্যসকলে ভাৱ বিনিময় কৰে (৩) নেতাজনৰ লগত আৰু ইজনে সিজনৰ লগত"।

এইচ পি. ফেয়াৰ চাইল্ডে 'Dictionary of Sociology' নামৰ গ্রন্থৰ নেতৃত্বৰ সংজ্ঞা এনে দৰে নিৰূপন কৰিছে "কম বেছি পৰিমাণে স্বেচ্ছাকৃত ভাৱে অনুমোদিত এটা দলৰ প্রস্তাৱিত আৰু অৱলম্বিত লক্ষ্য কার্য প্রণালী সমূহ এজন ব্যক্তিৰ দ্বাৰা সহযোগিতাৰ মাজেদি সংগঠিত আৰু পৰিচালিত হোৱা কার্য হ'ল নেতৃত্ব"।

অর্ডৱে টিড নামৰ এজন পণ্ডিতে আকৌ "বাঞ্ছিত বুলি ধাৰণ কৰা বিশেষ লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে মানুহক সহযোগ কৰিবলৈ প্রভাৱিত কৰা কার্যকে নেতৃত্ব বুলি অভিহিত কৰিছে"।

মুঠতে এজন লোক কেনেকৈ নেতাৰ পর্য্যায়লৈ উন্নীত হয় সেই প্রক্রিয়াটো তেওঁ তেওঁৰ অনুগামী সকলৰ ওপৰত কেনেকৈ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে, তেওঁলোকক কেনেকৈ সংগঠিত কৰে, তেওঁলোকৰ স্বার্থৰ হকে কিদৰে কাম কৰে আৰু দলটোৰ কার্য-কলাপৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে চকু দি কেনেকৈ তেওঁ ক্ষমতা আহৰণ কৰে আৰু এইদৰে আর্জিত ক্ষমতা স্থায়ী কৰণৰ বাবে কিদৰে চেষ্টা কৰে -- এই সমস্ত প্রক্রিয়াৰ সমষ্টিয়েই হ'ল নেতৃত্ব।

ওপৰত উল্লেখ কৰা সূত্রসমূহে নেতৃত্বৰ নিম্ন লিখিত বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

- নেতৃত্ব হ'ল দল-প্রপঞ্চৰ ফলশ্রুতি, আনহাতে দল হ'ল বিশেষ পৰিপ্রেক্ষিতৰ আৰু পৰিস্থিতিৰ ফলশ্রুতি। গতিকে পৰিপ্রেক্ষিতৰ আৰু পৰিস্থিতিৰ সলনিৰ লগে লগে নেতৃত্বয়ো পৰিৱৰ্তন বিচাৰে।
- ই এটা ভাৱ বিনিময়ৰ প্রক্রিয়া। নেতা হ'ল এজন ব্যক্তি আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকল হ'ল ব্যক্তিৰ সমষ্টি। নেতৃত্ব এটা প্রক্রিয়া আৰু প্রক্রিয়া হ'ল নিৰৱচ্ছিন্ন কর্মৰ ধাৰা - য'ত জড়িত হৈ থাকে ইটোৱে সিটোৰ ওপৰত ক্রিয়া কৰা বিভিন্ন উপাদান।
- আন্তঃ ব্যক্তিসকলৰ সম্পর্ক প্রক্রিয়াই নেতৃত্বৰ আৱশ্যকতা সূচায়। যিদৰে আন্তঃ ব্যক্তি সম্পর্কৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি দলৰ বৈশিষ্ট্য নিৰূপণ কৰা হয় ঠিক তেনেদৰে নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রতো নেতা আৰু তেওঁৰ অনুগামী সকলৰ মাজত আৰু অনুগামী সকলৰ ইজনৰ সিজনৰ মাজত আৰু দলটোৰ মাজত আন্তঃ ব্যক্তি সম্পর্ক থাকে। এই সম্পর্ক আৰু বিনিময় প্রক্রিয়াৰ কেইটামান বিশেষ বৈশিষ্ট্য আছে।

  উদাহৰণ স্বৰূপে ঃ

  - নেতাজনে তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ আদর্শ আৰু মতামতৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে।
  - অনুগামীসকলৰ কিছুমান সমূহীয়া প্রয়োজন আৰু লক্ষ্য থাকে।
  - নেতাজনে তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ কাম কাজ সংগঠিত কৰে আৰু অনুগামীসকলৰ মাজত থকা ব্যক্তিগত মতবিৰোধৰ অৱসান ঘটাই তেওঁলোকক সংঘবদ্ধ কৰে।
  - অনুগামী সকলে নেতাজনক, তেওঁলোকৰ প্রয়োজন সমূহ পূৰণ কৰিব পৰা ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰে।
  - এই প্রক্রিয়াত এজনৰ আচৰণ সাধাৰণতে আন এজনৰ আচৰণৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত হয়।
- ভিন্ ভিন্ উদ্দেশ্যৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰি ব্যক্তিগত মত বিৰোধ সমূহ কৌশলতাৰে ব্যৱহাৰৰ মাজেদি নেতৃত্বৰ ক্ষমতা স্বয়ংক্রিয় ভাৱে বর্দ্ধিত হয়। নেতাই ক্ষমতা আহৰণ কৰাৰ প্রক্রিয়াত নেতৃত্ব আধিপত্যৰ লগত এটা প্রভেদ পৰিলক্ষিত হয়। আধিপত্য হ'ল এটা নিয়ন্ত্রণৰ প্রক্রিয়া। ইয়াত ব্যক্তিৰ দ্বাৰা বলপূর্বক কতৃত্ব দখল আৰু সমান পুঞ্জিভূত কৰণ সঞ্চিত হৈ থাকে। ইয়াৰ সহায়ত ব্যক্তিজনে নিজৰ পছন্দ অনুসৰি কাম কাজ নিয়ন্ত্রণ কৰে।
- দলটো যি ঠাইত থাকে সেই ঠাইৰ সমাজ ব্যৱস্থাৰ পৰিস্থিতি আৰু গাঁথনিয়ে আন্তঃ ব্যক্তি সম্পর্কক প্রভাৱিত তথা গঠন কৰে। আন ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, দলটোৰ সামাজিক পাৰিপার্শ্বিকতাই দলটোৰ প্রকৃতি, নেতৃত্ব আৰু আন্তঃ ব্যক্তি সম্পর্কৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে। গুৱাহাটীৰ কটন মহাবিদ্যালয়ৰ ছাত্র একতা সভাৰ প্রকৃতি অক্সফোর্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লগত পার্থক্য হোৱাটোৱেই স্বাভাৱিক।

  এই বৈশিষ্ট্যসমূহে গ্রাম্য নেতৃত্বৰ নির্দিষ্ট চৰিত্র স্পষ্ট কৰি তোলে। গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ

প্ৰকৃতি নগৰীয়া সমাজ ব্যৱস্থাৰ প্ৰকৃতিতকৈ যে বেলেগ সেই কথা আমি ইতিমধ্যেই জানিব পাৰিছোঁ। গতিকে গ্ৰাম্য নেতৃত্বৰ প্ৰকৃতিয়ে কিছুমান বিশেষ গুণ আহৰণ কৰিবলৈ বিচাৰে। এই গুণসমূহ গ্ৰাম্য নেতৃত্বৰ শিৰোনামাত সুকীয়াকৈ আলোচনা কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে।

ইতিমধ্যে নেতৃত্বৰ ধাৰণাটো আপোনালোকে ভালকৈ উপলব্ধি কৰিব পাৰিছে। এতিয়া আমি গ্ৰাম্য নেতৃত্বনো কি সেইটো বুজিবলৈ যত্ন কৰিম। কিন্তু গ্ৰাম্য নেতৃত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ আগতে আমি গ্ৰাম্য ক্ষমতাৰ গাঁথনিটো বুজি ল'ব লাগিব। এইটো এই কাৰণেই প্ৰয়োজনীয় যে নেতৃত্ব কৰ্তৃত্ব গাঁথনিৰ পৰা উদ্ভূত।

১২.৪ গ্ৰাম্য কৰ্তৃত্ব গাঁথনি

ক্ষমতাৰ লগত জড়িত সকলোবোৰ গাঁথনিভিত্তিক উপাদানেই ক্ষমতাৰ গাঁথনিৰ কথা সূচায়। ক্ষমতা গাঁথনিৰ ধাৰণাটো বুজি পাবলৈ হ'লে গাঁথনি আৰু ক্ষমতাৰ ধাৰণাটোৰ মৌলিক কথাবোৰ চমুকৈ বুজি লোৱাটো প্ৰয়োজন। আমি ইতিমধ্যেই জানিব পাৰিছো যে গাঁথনিয়ে সকলোবোৰ সুস্থিৰ সামাজিক সম্পৰ্ক আৰু আন্তঃক্ৰিয়া সামৰি লয়। গতিকে আমি ক'ব পাৰো যে কৰ্তৃত্ব গাঁথনিত নিয়ম-নীতি, আইন-কানুন, প্ৰতিষ্ঠিত পৰম্পৰা আৰু সামাজিক ভাৱে গ্ৰহণীয় সকলো আচৰণ আৰু অৱস্থান সমূহ থাকে।

ক্ষমতা হ'ল কাম কৰাৰ যোগ্যতা আৰু তাৰ ফল সৃষ্টিৰ সামৰ্থ্য। ক্ষমতাৰ সহায়ত আনে অন্যথায় যিবোৰ কাম নকৰিলেহেঁতেন তেনে কাম কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে কৰোৱা হয়। এনে কাম বলপূৰ্বকভাৱে জাপি দি অথবা আনুৰাগীসকলৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু স্বেচ্ছাকৃত গ্ৰহণৰ মাজেদি সম্পাদন কৰা হয়। আন ভাষাত ক'বলৈ গ'লে নিজৰ ইচ্ছা আনৰ ওপৰত জাপি দিব পৰা সামৰ্থ্যই হ'ল ক্ষমতা। ক্ষমতা সদায়েই কৰ্ত্তৃত্বৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নহ'বও পাৰে।

জানি থওঁ আহক

ষ্টিভেন লুক্চৰ মতে ক্ষমতাৰ তিনিটা বৈশিষ্ট্য

- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ
- অ-সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ
- ইচ্ছাৰ ৰূপ নিৰ্দ্ধাৰণ (আদৰ্শগত ক্ষমতা)

সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষমতা চৰকাৰী পক্ষত থকাসকলৰ লগত জড়িত। অ-সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষমতা হ'ল কাৰ্যসূচী নিৰ্দ্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা। যাৰ সহায়ত আলোচ্য বিষয়ৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা হয়। আদৰ্শগত ক্ষমতা হ'ল মানুহে কি বিচাৰে সেই সম্পৰ্কীয় চিন্তাৰ কৌশলগত পৰিচালনা। ক্ষমতাশালী গোট সমূহে জনসাধাৰণক তেওঁলোকে যেনেদৰে ভবাটো বিচাৰে তেনেদৰে ভাবিবলৈ

বাধ্য কৰায় অথবা তেওঁলোকৰ স্বার্থৰ পৰিপন্থী কোনো বিষয়ৰ প্রতি সন্মান জনাবলৈ বাধ্য কৰে।

সেইদৰেই ক্ষমতাৰ গাঁথনিত অন্তর্ভূক্ত হৈ থাকে ক্ষমতাৰ লগত জড়িত নিয়ম নীতি আৰু আইন কানুন সমূহ, ক্ষমতা কেন্দ্রীভূত হৈ থকা গোট আৰু অনুষ্ঠান সমূহ আৰু আমাৰ বিবেচনাধীন সমাজখনত ক্ষমতা বিকেন্দ্রীকৰণ পদ্ধতি সমূহ। আমি এই অধ্যায়টিত গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনিৰ সম্পর্কত য'ৰপৰা এজন নেতাৰ উদয় হয় সেই দলসমূহ এজন নেতাৰ জন্ম দিয়া অনুষ্ঠানগত অৱস্থান সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি গাঁথনিৰ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

ভাৰতবর্ষত পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দুয়োধৰণৰে ক্ষমতাৰ গাঁথনি পৰিলক্ষিত হয়। আধুনিক গ্রাম্য ক্ষমতাৰ গাঁথনিত থাকে ঃ

- গাওঁ, খণ্ড আৰু জিলা পর্যায়ৰ পঞ্চায়তিৰাজ ব্যৱস্থা বা পঞ্চায়তিৰাজ অনুষ্ঠান, (পৰৱর্ত্তী অধ্যায়টিত আমি পঞ্চায়তিৰাজ অনুষ্ঠান সম্পর্কে পুংখানুপুঙ্খ ভাৱে আলোচনা কৰিম।)
- গাওঁৰ মানুহৰ লগত সকলো সময়তে ভাৰ বিনিময় কৰি থকা বিষয়াসকল যেনে খণ্ড উন্নয়ন বিষয়া, সম্প্রচাৰণ বিষয়া, গাওঁবুঢ়া, গ্রাম্য পর্যায়ৰ বনুৱা ইত্যাদি।

গ্রাম্য পর্যায়ৰ ক্ষমতা গাঁথনিৰ উপৰিও জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা নির্বাচিত বিধানসভা আৰু লোকসভাও আছে যাৰ বাবে সময়ে সময়ে নির্বাচন অনুষ্ঠিত কৰা হয়।

পৰম্পৰাগত গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনি সমূহ হ'ল ঃ

- গ্রাম্য নেতা
- জাতি ভিত্তিক পঞ্চায়ত
- জনগোষ্ঠীয় পৰিষদ (ট্রাইবেল কাউঞ্চিল), ইউথ দৰমিটৰি, সহায়ক গোট ইত্যাদি।

এই বিলাকৰ বাহিৰেও উপদল, আগ্রহী গোট আদিয়েও আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক ভাবে আধুনিক আৰু পৰম্পৰাগত উভয় ক্ষমতা গাঁথনিৰ ক্ষেত্রতেই যথেষ্ট বৰঙনি যোগাই আহিছে। ক্লাব (সংঘ), আত্ম সহায়ক গোট আদি হ'ল আধুনিক ক্ষমতা গাঁথনিৰ বৈশিষ্ট্যসূচক গোট - য'ৰ পৰা উদ্ভৱ হয় নেতৃত্ব।

১২.৫ গ্রাম্য নেতৃত্বৰ ধাৰণা

১২.৫.১ অর্থ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি গ্রাম্য নেতৃত্ব সম্পর্কে এটা ধাৰণাত উপনীত হ'ব পাৰো। আমি সংক্ষিপ্ততে ক'ব পাৰোঁ যে গ্রাম্য নেতৃত্ব হ'ল গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ লগত ওতঃপ্রোত ভাৱে জড়িত নেতৃত্ব। ভাৰতীয় গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ কিছুমান নির্দিষ্ট চৰিত্র আছে আৰু এই চৰিত্রসমূহেই গ্রাম্য ক্ষমতা আৰু নেতৃত্বৰ ৰূপ নির্দ্ধাৰণ কৰে।

অনুশীলনী-১

- আপুনি জনা গ্রাম্য নেতা তিনিজনৰ এখন তালিকা বনাওক।

  .....

  .....

- আপোনাৰ মতে তেওঁলোকৰ নেতৃত্বৰ বুনিয়াদ কি?

  .....

  .....

- দলত তেওঁলোকৰ ভূমিকা কি কি?

  .....

  .....

এখন গ্রাম্য সমাজ বৈশিষ্ট্যসূচক ভাৱে নগৰীয়া সমাজতকৈ পৃথক। সামাজিক সম্পর্ক অর্থনীতি, শিক্ষাগত মানদণ্ড, জন গাঁথনি, স্বাস্থ্য সেৱা ইত্যাদি সকলোতে এই পার্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ সামাজিক গাঁথনি জাতিগত প্রথাৰ বা জন জাতীয় সমতাবাদ, ৰক্ষণশীলতা, পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিয়ে যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰে আৰু সেয়ে বিভিন্ন উল্লেখযোগ্য পদ মর্যাদা আৰোপ কৰা হয়। এইবোৰেই ভাৰতীয় গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য বুলি গ্রহণ কৰিব পাৰি। এই বৈশিষ্ট্য সমূহেই গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ নিৰূপক। গ্রাম্য সমাজ গাঁথনি আৰু সামাজিক সম্পর্কই গ্রাম্য ক্ষমতাৰ গাঁথনি আৰু নেতৃত্বৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু ইয়াৰ স্বৰূপ নির্ণয় কৰে।

ভাৰতবর্ষৰ গ্রাম্য নেতৃত্ব অনুধাৱন কৰিবলৈ হ'লে আমি ইয়াৰ ধৰণ প্রকাৰ নির্ণয়ক আৰু বৈশিষ্ট্য সমূহ পৰীক্ষা কৰি চাব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ ১

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় গ্রাম্য সমাজ ব্যৱস্থাৰ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ গ্রাম্য নেতৃত্ব বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ গ্রাম্য ক্ষমতাৰ গাঁথনিৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰক।

.....

.....

১২.৫.২ প্রকাৰ

ক্ষমতাৰ উৎস, ক্ষমতাৰ প্রকৃতি, সিদ্ধান্ত সমূহত উপনীত হোৱাৰ আহি, মর্যাদা ইত্যাদি বিভিন্ন দিশ নেতৃত্বই সামৰি লয়। এই বিলাকৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গ্রাম্য নেতৃত্বক কেইবাটাও প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি। এই প্রকাৰ সমূহ আমি এতিয়া আলোচনা কৰিম।

➢ নেতৃত্বৰ গাঁথনিৰ প্রকৃতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নেতৃত্বক আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক - এই দুটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

❍ **অনানুষ্ঠানিক ঃ** যি কোনো ধৰণৰ দলীয় পৰিস্থিতিত কিছুমান লোকে অধিক প্রভাৱশীল ভূমিকা পালন কৰা পৰিলক্ষিত হয়। তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্ত সমূহক স্বীকৃতি দি সেই মতে কাম কৰা হয়। তেওঁলোকে আনকি জনসাধাৰণৰ কাম কাজো পৰিচালনা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, কোনো এখন গাঁৱত কিছুসংখ্যক লোক শিক্ষাগত ভাৱে অধিক মর্যাদা সম্পন্ন বা তেওঁলোক চৰকাৰৰ বিভাগীয় কার্য প্রণালীৰ ক্ষেত্রত সুপৰিচিত হ'ব পাৰে। দৈনন্দিন জীৱনৰ বিভিন্ন কথাত গাঁৱৰ মানুহবিলাকে তেওঁলোকক নেতা হিচাপে কোনো আনুষ্ঠানিক পদ-মর্যাদা, তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্ত আৰু পৰামর্শ বা মতামত সমূহে কিন্তু সমাজত এটা অতি গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সার্থক ভূমিকা পালন কৰে। পৰীক্ষা লব্ধ অধ্যয়নৰ পৰা এইটো দেখা গৈছে যে গাওঁবিলাক ৰাজনৈতিক দল বা অনুষ্ঠান সমূহত কিছুমান ব্যক্তিয়ে সক্রিয় ভূমিকা গ্রহণ কৰে আৰু কোনো ৰাজহুৱা পদমর্যাদা গ্রহণ নকৰাকৈয়ে নেতাৰূপে পৰিগণিত হয়।

❍ **আনুষ্ঠানিক ঃ** আনুষ্ঠানিক নেতৃত্বৰ এটা নির্দিষ্ট ৰূপ আৰু গাঁথনি আছে আৰু ইয়াৰ আছে প্রতিষ্ঠিত পদমর্যাদা। তদুপৰি ই এক আনুষ্ঠানিক ভাৱে অনুমোদিত অনুষ্ঠান। আন ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, নেতাসকল হ'ল কর্তৃত্বপৰায়ণ লোক। ইয়াৰ অর্থ এইটোৱেই যে এজন লোক নেতা হ'বৰ বাবে প্রয়োজনীয় অর্হতা সমাজত বা দলৰ ভিতৰত সুস্পষ্ট ভাবে নির্দিষ্ট হৈ থাকে। প্রয়োজনীয় অর্হতা সম্পন্ন ব্যক্তিসকলে এই অর্হতা কৃত কার্যতাৰ মাজেদি নহয় আৰোপিত ভাবে লাভ কৰে। এই স্থান অধিকাৰ কৰে আৰু তেওঁলোকে মর্যাদা সহকাৰে সামাজিক ভাৱে নির্দিষ্ট দায়িত্বসমূহ পালন কৰিব লাগে। উদাহৰণ স্বৰূপে, (পৰৱর্ত্তী অধ্যায়টিত আমি এই সম্পর্কে অধিক আলোচনা কৰিম) গাঁও পর্যায়ত পঞ্চায়ত নিকায় সমূহ থাকে আৰু ইয়াৰ সদস্যসকল হ'ল নির্বাচিত প্রতিনিধি। তেওঁলোকৰ নূন্যতম অর্হতা আৰু স্থানীয় উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ দায়িত্ব বিধান সভাৰ এখন আইনৰ দ্বাৰা নির্দিষ্ট কৰা আছে। এইবোৰেই হ'ল আনুষ্ঠানিক নেতৃত্বৰ গাঁথনি।

➢ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত সামগ্রিকভাৱে আৰু আছুতীয়াকৰণক নির্ণায়ক হিচাবে লৈ নেতৃত্বক গণতান্ত্রিক আৰু কর্তৃত্ববাদী - এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

❍ **গণতান্ত্রিক ঃ** গণতান্ত্রিক পদ্ধতিত শেষ বিচাৰত উপকৃত হোৱা লোকসকলক জড়িত কৰি সমূহীয়া ভাৱে সিদ্ধান্ত সমূহ গ্রহণ কৰা হয়। নেতাজনে বা সকলে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত সহায় কৰে। এইটো পঞ্চায়ত নিকায় সমূহৰ বৈশিষ্ট্য। ইয়াত গ্রাম সভাৰ নির্বাচন মণ্ডলীৰ দ্বাৰা অনুমোদিত পঞ্চায়তৰ সদস্য সকলে সমূহীয়া ভাৱে সিদ্ধান্ত সমূহ গ্রহণ কৰে। গুৰুত্বপূর্ণ সিদ্ধান্তসমূহ এখন সাধাৰণ সভা (গ্রাম সভা)ত গ্রহণ কৰা হয়। প্রাপ্তবয়স্ক সকলো নাগৰিকৰে নিজৰ মতামত দাঙি ধৰাৰ অধিকাৰ থাকে। ইয়াত জনসাধাৰণৰ বাবে লাভজনক বুলি ধাৰণা কৰা সিদ্ধান্ত সমূহকে সাধাৰণতে গ্রহণ কৰা হয়। অনানুষ্ঠানিক নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রতো গণতান্ত্রিক ভাৱে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰিব পাৰি। এই ক্ষেত্রত গ্রাম্য জনজাতীয় পৰিষদ বা জনজাতিসকলৰ গাঁৱলীয়া মেলৰ উদাহৰণটোকে ল'ব পাৰি। এই মেল আংশিক ভাৱে অনানুষ্ঠানিক। ইয়াত পদাধীন আৰু জনসাধাৰণ (পৰম্পৰাগত ভাৱে পুৰুষ সদস্য)ৰ মাজত অনুষ্ঠিত সাধাৰণ সভাত হোৱা ঐক্যমতৰ ভিত্তিত গাঁৱৰ মুখিয়াল সকল একোটা সিদ্ধান্তত উপনীত হয়।

❍ **কর্তৃত্ববাদী ঃ** কর্তৃত্ববাদী ব্যৱস্থাত দলৰ অন্যান্য সদস্যসকল জড়িত নকৰাকৈ ব্যক্তিগতভাৱে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰা হয়। কেতিয়াবা কেতিয়াবা একোজন ব্যক্তিয়ে নিতান্তই অর্থ বা শাৰিৰীক শক্তিৰ সহায়ত নিজকে ক্ষমতাত অধিষ্ঠিত কৰে। তেওঁৰ অনুগামীৰ সংখ্যা তাকৰীয়া হ'ব পাৰে। সেই তাকৰীয়া অনুগামীৰ সহায়তেই তেওঁ আনৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰে। তেনেকুৱা নেতাই সকলো সিদ্ধান্ত নিজা ববীয়াকৈ কর্তৃত্ববাদী নেতাত পৰিগণিত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, জমিদাৰী প্রথা বিলুপ্ত হোৱাৰ পূর্বে ভাৰতবর্ষৰ বহুত গাঁৱত একোজনকৈ সামন্ত প্রভু আছিল। তেওঁৰ বহুত মাটি আছিল আৰু তাত বহুত ভেৰোনীয়াকৈ ঘৰ, মাটি লোৱা লোক আছিল। সেই লোকসকলৰ ওপৰত তেওঁ কর্তৃত্ববাদী ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিছিল। তেওঁৰ সকলো সিদ্ধান্ত গাওঁবাসীয়ে মানি ল'বলৈ বাধ্য হৈছিল। এই জমিদাৰসকল সাধাৰণতে গাওঁৰ মুখীয়াল হৈছিল আৰু গাওঁবাসীৰ ওপৰত কর্তৃত্ববাদী শাসন প্রয়োগ কৰিছিল।

➢ ক্ষমতাৰ উৎসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি মেক্স ৱেবাৰ নামৰ পণ্ডিত এজনে নেতৃত্বক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিছে। এই ভাগ কেইটা হ'ল -- পৰম্পৰাগত, যুক্তি নির্ভৰ /বিধিগত আৰু সম্মোহনী শক্তিধাৰী।

❍ **পৰম্পৰাগত ঃ** পৰম্পৰাগত নেতৃত্বৰ উৎস হ'ল পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি আৰু নিয়ম কানুন। এইবোৰ অনুমোদিত আইনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত নহয়। কিন্তু যিহেতু এইবোৰ পৰম্পৰা, গতিকে এইবোৰৰ এটা শক্তিশালী সামাজিক ভেঁটি আছে। ভাৰতবর্ষৰ সমাজ ব্যৱস্থা হ'ল পৰম্পৰাগত। গতিকে ইয়াত বিভিন্ন প্রকাৰৰ পৰম্পৰাগত নেতৃত্বৰ উদাহৰণ পোৱা যায়। ভাৰতীয় হিন্দু সমাজ ব্যৱস্থা জাতিগত প্রথা ভিত্তিক। কেবাখনো গাঁৱৰ একেটা জাতিৰ মানুহখিনিৰ একোখন

পঞ্চায়ত আছিল। আনকি এতিয়াও ভাৰতৰ কোনো কোনো অঞ্চলত এই পঞ্চায়ত ব্যৱস্থা চলি আছে। এই পঞ্চায়ত ব্যৱস্থা বিধিসন্মত পঞ্চায়ত ৰাজ অনুষ্ঠানৰ পৰা সম্পূর্ণ সুকীয়া। এইবোৰ হ'ল জাতি-ভিত্তিক পঞ্চায়ত। এনে পঞ্চায়তে প্রতিনিধিত্ব কৰা জাতিটোৰ নিয়ম কানুন সমূহ সংৰক্ষণ কৰাৰ ক্ষেত্রত আৰু জাতিটোৰ ঐক্য ৰক্ষাৰ প্রয়োজনীয়তাত গুৰুত্বপূর্ণ সিদ্ধান্তসমূহ গ্রহণ কৰে। গ্রাম্য জনগোষ্ঠীয় পৰিষদসমূহো এনে ধৰণৰ পৰম্পৰাগত নিকায়। পৰম্পৰাগত নেতৃত্ব সাধাৰণতে আনুষ্ঠানিক অনানুষ্ঠানিক অথবা আংশিক ভাৱে আনুষ্ঠানিক হয়। ই গণতান্ত্রিক হ'ব পাৰে বা কর্তৃত্ববাদীও হ'ব পাৰে।

- **বিধিগত ঃ** এই সকলৰ মূল ভেঁটি হ'ল আইন। ই আনুষ্ঠানিক আৰু যুক্তি নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। ইয়াৰ গাঁথনি আৰু বিভিন্ন প্রয়োজনীয় ৰূপসমূহ পৰিস্থিতিৰ প্রয়োজন সাপেক্ষে যুক্তি সংগত ভাৱে সংশোধন কৰি বা সামান্য সাল-সলনি কৰি ল'ব পাৰি। অৱশ্যে সংশোধন কৰিবলৈ হ'লে আনুষ্ঠানিকতা অৱলম্বন কৰা প্রয়োজন। এই ক্ষেত্রত নূন্যতম অর্হতাত আৰোপিত থাকে। যুক্তি সংগতভাৱে বিভিসন্মত অনষ্ঠান আৰু নেতৃত্বৰ এটা উদাহৰণ হ'ল পঞ্চায়তীৰাজ অনুষ্ঠানসমূহ।

- **সন্মোহনী শক্তিধাৰী ঃ** কোনো কোনো লোক নেতৃস্থানীয় ব্যক্তিলৈ উন্নীত হয় কিয়নো তেওঁলোকৰ কিছুমান চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, মতামত আৰু কার্যই সাধাৰণ মানুহক আকর্ষিত কৰে আৰু তেওঁলোকৰ নেতৃত্ব গ্রহণ কৰিবলৈ প্রৰোচিত কৰে। সন্মোহনী শক্তিত থাকে সন্মোহন আৰু চুম্বকত্ব। পৃথিৱীৰ দুজন উল্লেখযোগ্য সন্মোহনী শক্তিধাৰী ব্যক্তি হ'ল যীশুখ্রীষ্ট আৰু মহাত্মা গান্ধী। ভাৰতীয় গ্রাম্য প্রেক্ষাপটত দেখা যায় যে কিছুমান লোক তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিকতা আৰু জ্ঞানৰ বলত নেতৃস্থানীয় ব্যক্তিলৈ উন্নিত হয়।

➢ ক্ষমতাৰ উৎসৰ প্রকৃতিৰ দৃষ্টি কোণৰ পৰা চালে দেখা যায় যে নেতৃত্ব আৰোপিত নাইবা আয়ত্ত কৰি লোৱা হয়।

- **আৰোপিত নেতৃত্ব ঃ** আৰোপিত গুণৰ ভিত্তিত যি নেতৃত্ব প্রদান কৰা হয় তাক আৰোপিত নেতৃত্ব বুলি কোৱা হয়। ভাৰতীয় প্রেক্ষাপটত জাতি, বৈশিষ্ট্য পূর্ণ বংশ, গোষ্ঠী, লিংগ, বয়স ইত্যাদি নেতৃত্ব আৰোপৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভাৱে বিবেচিত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে ট্রাইবেল কাউন্সিলৰ নেতাজন এটা বিশেষ গোষ্ঠীৰ হ'ব লাগিব। তেওঁ হ'ব লাগিব পুৰুষ আৰু যথাসম্ভৱ এটা নির্দিষ্ট বয়সৰ। আনকি ধর্ম আৰু ৰীতি-নীতি সম্পর্কীয় বিষয় সমূহৰ ক্ষেত্রতো সেই অঞ্চলসমূহত একমাত্র এটা বিশেষ জাতি, গোষ্ঠী বা বংশৰ লোকেহে নেতৃত্ব দিব পাৰে। এইবোৰ যদিও পৰম্পৰাগত নেতৃত্বৰ উদাহৰণ, আনুষ্ঠানিক, যুক্তি নির্ভৰ আইন সংগত নেতৃত্বতো আনকি এজন লোকৰ নেতাৰ স্থানলৈ উত্তৰণ হোৱাৰ ক্ষেত্রত আৰোপিত পদ-মর্যাদাই এটা গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। পঞ্চায়ত নিকায় সমূহৰ নির্বাচনৰ ক্ষেত্রত জাত-পাতে ভাৰতবর্ষত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে।

- **আয়ত্ত্বিক নেতৃত্ব ঃ** শিক্ষাগত অর্হতা, কৌশল, জ্ঞান, অর্থ-সম্পত্তি, নাগৰিকত্ব

আদি আয়ত্ব কৰি লোৱা গুণসমূহ য'ত নেতৃত্বৰ ভিত্তি হিচাপে বিবেচিত হয় তাকেই আয়ত্বিত নেতৃত্ব বুলি কোৱা হয়। যুক্তিপূর্ণ আইন সংগত নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত আয়ত্ব কৰি লোৱা গুণ সমূহে মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। অৱশ্যে নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত সততে আৰোপিত আৰু আয়ত্বিত দুয়োটা নেতৃত্বই এটাই আনটোৰ পৰিপূৰক হিচাপে কাম কৰা পৰিলক্ষিত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে আমি ইতিমধ্যেই আলোচনা কৰি আহিছোঁ যে পঞ্চায়ত নিকায়সমূহলৈ নির্বাচিত হ'বলৈ হ'লে এফালে যেনেকৈ এগৰাকী ব্যক্তি ভাৰতীয় নাগৰিক হোৱাটো বাধ্যতামূলক ঠিক তেনেদৰে তেওঁৰ সর্বনিম্ন বয়স ২৫ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব। নির্বাচনত জয়লাভ কৰিবলৈ আয়ত্বিত গুণ যেনে শিক্ষা, অর্থসম্পত্তি, আনকি কৌশলৰো ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা ক্ষমতা আদি যেনেকৈ প্রয়োজন ঠিক তেনেকৈ প্রয়োজনীয় গোষ্ঠী, জাত, বংশ মর্যাদা আদি আৰোপিত গুণসমূহ। আৰোপিত আৰু আয়ত্বিত দুয়োবিধ গুণেই হ'ল এই ক্ষেত্রত নির্ণায়ক।

➢ নেতৃত্বক আমি আকৌ ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক এই দুটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰোঁ।

❍ **ব্যক্তিগত ঃ** যেতিয়া নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিগত সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰা হয় অর্থাৎ এজন ব্যক্তিয়েই সকলো সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰে তেতিয়া তাক ব্যক্তিগত নেতৃত্ব বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে বহুবোৰ পৰম্পৰাগত নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত এজন মাত্র নেতাই সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু কাম-কাজ সংগঠিত কৰাৰ ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। অৱশ্যে এই ক্ষেত্রত নেতাজনে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত আন মানুহকো অন্তর্ভুক্ত কৰি ল'ব পাৰে।

❍ **সামূহিক ঃ** এজন ব্যক্তিৰ বিপৰীতে এদল লোকে সমূহীয়া ভাৱে য'ত সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰে তাকেই সামূহিক নেতৃত্ব বুলি কোৱা হয়। পঞ্চায়ত নিকায় সমূহ সমূহীয়া নেতৃত্বৰ উদাহৰণ। এই নিকায়সমূহৰ সকলো সিদ্ধান্ত সামুহিক ভাৱে লোৱা হয়। কেতিয়াবা কেতিয়াবা গ্রহণ কৰা সিদ্ধান্ত সমূহৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত লোক সকলক সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত জড়িত নকৰাৰ ফলত সামূহিক নেতৃত্ব কর্তৃত্বশীল নেতৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা পৰিলক্ষিত হয়।

ইয়াৰ লগতে আমি যোগ দিব পাৰো বংশানুক্রমিক আৰু নির্বাচিত নেতৃত্ব তথা এজন ব্যক্তিৰ বহল সামাজিক জীৱন পৰিসৰৰ লগত জড়িত ৰাজনৈতিক, ধর্মীয়, আধ্যাত্মিক আৰু সামাজিক নেতৃত্ব।

এইদৰেই বিভিন্ন ধৰণৰ নেতৃত্বৰ বিশ্লেষণৰ পৰা দেখা যায় যে নেতৃত্বৰ বহুতো দিশ আৰু চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য আছে। এই দিশসমূহৰ ভিতৰত গঠন, সামাজিক আৰু আছুতীয়া সিদ্ধান্ত গ্রহণ ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ উৎস, গুণসমূহৰ প্রকৃতি আৰু ক্ষমতা বিতৰণত জনসাধাৰণৰ জড়িতকৰণ, ইয়াৰ লগত জড়িত হৈ থকা সামাজিক জীৱনৰ পৰিসৰ ইত্যাদি বিশেষ ভাৱে পর্ণিধানযোগ্য।

অগ্রগতি ৰিনীক্ষণ ২

তলৰ কথাখিনি শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ধাৰণ কৰক ঃ

প্রশ্ন নং ১ ঃ পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাই এটা অনানুষ্ঠানিক ধৰণৰ নেতৃত্বক প্রতিনিধিত্ব কৰে।

.....

.....

প্রশ্ন নং ১ ঃ গ্রাম্য জন-জাতীয় পৰিষদ সমূহ ক্ষমতাৰ আধুনিক গাঁথনি।

.....

.....

১২.৫.৩ প্রভাৱশালী কাৰকসমূহ

ওপৰৰ নেতৃত্ব সম্পর্কে কৰা আলোচনাৰ পৰা গ্রাম্য নেতৃত্বৰ প্রভাৱশালী কাৰকসমূহৰ সম্পর্কেও আপোনালোকে সম্যক ধাৰণা এটা লাভ কৰিছে। এই উপশাখাটোত এই-তথ্যসমূহ পুনঃ অভিযোজন কৰা হৈছে। বুজিবলৈ সহজ কৰাৰ উদ্দেশ্যে আমি আৰোপিত আৰু আয়ত্বিত গুণসমূহৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা প্রভাৱশালী কাৰকসমূহ বিবেচনা কৰা হ'ব । কাৰণ শেষ বিচাৰত আৰোপিত বা আয়ত্তিত বিশেষ গুণসমূহৰ ভিত্তিত এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত এজন ব্যক্তি নেতালৈ ৰূপান্তৰিত হয়। পৰিস্থিতি আৰু গুণসমূহ নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত ইটো সিটোৰ পৰিপূৰক হয়। বিভিন্ন পৰিস্থিতিত বিভিন্ন গুণসমূহে এজন ব্যক্তিক নেতৃত্ব প্রদান কৰে।

আধুনিক ভাৰতবর্ষত পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দুয়োটা ক্ষমতা গাঁথনিয়েই পাৰস্পৰিক ভিত্তিত ক্রিয়াশীল। এই দুয়োটা গাঁথনিতেই আয়ত্তিত আৰু আৰোপিত গুণৰাশিয়ে নেতৃত্বৰ স্বৰূপ নিৰূপণ কৰে।

➢ **আৰোপিত**

- **জাতি/সম্প্রদায় ঃ** ভাৰতবর্ষৰ প্রায় সকলোবোৰ গাঁৱৰে মূল ভেঁটি হ'ল জাত বা সম্প্রদায় আৰু একেখন গাঁৱতে বিভিন্ন সম্প্রদায়ৰ লোকে বসবাস কৰে। এনেধৰণে বিভিন্ন সম্প্রদায় থকা গাওঁবিলাকত প্রভাৱশীল সম্প্রদায় সমূহে প্রতিপত্তিশীল ভূমিকা পালন কৰে। ইয়াৰ ফলত সেই সম্প্রদায়ৰ লোকসকল পৰম্পৰাগত নেতালৈ ৰূপান্তৰিত হয়। পঞ্চায়তীৰাজ অনুষ্ঠানৰ দৰে আধুনিক ক্ষমতাৰ গাঁথনিত সংখ্যাগত ভাৱে অধিক শক্তিশালী সম্প্রদায়সমূহে তেওঁলোকৰ প্রতিনিধি সমূহক নির্বাচিত কৰি নেতৃত্ব দখল কৰে।

  পঞ্চায়ত নিকায়সমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি সকলৰ বাবে সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা থকাৰ বাবে আধুনিক ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠান সমূহতো আনকি

সম্প্রদায়ে এক বিশেষ নেতৃত্বসুলভ ভূমিকা পালন কৰে।

- **লিংগ ঃ** পৰম্পৰাগত নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত লিংগই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। পৰম্পৰাগত সমাজসমূহত পুৰুষসকলে ৰাজহুৱা কাম-কাজত অংশ গ্রহণ কৰে। ফলত তেওঁলোকে ৰাজহুৱা সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত আৰু সিদ্ধান্তসমূহ কার্যকৰী কৰাৰ ক্ষেত্রত এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰে। এইদৰেই পৰম্পৰাগত ক্ষমতাৰ গাঁথনিত পুৰুষসকলে নেতৃত্ব দখল কৰিবলৈ সমর্থ হয়।
- **বয়স ঃ** একেধৰণে পৰম্পৰাগত ক্ষমতাৰ গাঁথনিত বয়সে এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰে। প্রয়োজনীয় অর্হতা থকা বয়সীয়াল লোকসকলক নেতা হিচাপে বাচি লোৱা হয়। কিয়নো সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বান্ধোনসমূহ তেওঁলোকে ভালদৰে জানে বুলি আৰু জন-সাধাৰণক সুপথে পৰিচালিত কৰিব পৰা প্রয়োজনীয় জ্ঞান তেওঁলোকৰ আছে বুলি ধৰি লোৱা হয়। আধুনিক কালতো অনানুষ্ঠানিক নেতৃত্ব আৰু পঞ্চায়ত নিকায়সমূহত বয়সে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। উল্লেখযোগ্য যে পঞ্চায়তৰ নিকায়সমূহত প্রতিদ্বন্দিতা কৰিবৰ বাবে প্রয়োজনীয় নূন্যতম বয়স হ'ল ২১ বছৰ। পঞ্চায়তী ব্যৱস্থাত আন আন বহুতো গুণ বিশেষকৈ আয়ত্তিত গুণ কিছুমান নেতৃত্ব লাভ কৰিবৰ বাবে প্রয়োজন হয়।
- **তেজৰ সম্পর্ক ঃ** আধুনিক আৰু অনানুষ্ঠানিক তথা পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক ক্ষমতা গাঁথনিত গাওঁসমূহৰ উচ্চ মর্যাদা সম্পন্ন একোটা ফৈদ বা বংশৰ সদস্য সকল তেওঁলোকৰ সংখ্যাগত গৰিষ্ঠতা, অর্থনৈতিক স্বচ্ছলতা বা সামাজিক মর্যাদাৰ ভিত্তিত নেতৃত্ব লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

➢ **আয়ত্ত্বিত**

- **সম্পত্তি ঃ** সকলো ঠাইতে প্রায় সকলো সময়তে ক্ষমতা আহৰণত সম্পত্তিয়ে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। পূর্বৰ গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনিত জমিদাৰ সকলে গাওঁবাসীৰ ওপৰত কর্তৃত্ববাদী ক্ষমতা প্রয়োগ কৰি আহিছিল। গাঁৱৰ সম্পত্তিবান লোকসকলে সমাজত এক উচ্চ স্থান লাভ কৰে। সাধাৰণ মানুহে হয় তেওঁলোকক সন্মান কৰে, নহয় তেওঁলোকক ভয় কৰে। আধুনিক ক্ষমতা গাঁথনিবোৰত সম্পত্তিৰ ভূমিকা বিশেষভাৱে তাৎপর্য্যপূর্ণ। জিলা পৰিষদৰ দৰে পঞ্চায়ত নিকায়সমূহত সম্পত্তিয়ে সবাতোকৈ উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰে।
- **বৃত্তি/জীৱিকা ঃ** কিছুমান বিশেষ বৃত্তিয়ে সদস্যসকলক এটা সুবিধাজনক স্থান প্রদান কৰে। অৱশ্যে অঞ্চল বিশেষে ই হীন-ডেড়ি হয়। কিছুমান গাঁৱত ধনী খেতিয়কসকল, কিছুমান গাঁৱত আকৌ শিক্ষিত বৃত্তিধাৰী সকল নেতালৈ ৰূপান্তৰিত হয়। আকৌ, প্রায় সকলো ঠাইতে, শাসকীয় নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত আমোলাসকলে আৰু বিকশিত শাসনৰ ক্ষেত্রত বিশেষ কিছুমান বৃত্তিধাৰীয়ে নেতৃত্ব লাভ কৰে।

- **শিক্ষা/জ্ঞান আৰু সচেতনতা ঃ** পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দুয়োবিধ ক্ষমতা গাঁথনিতে শিক্ষা/জ্ঞান আৰু সচেতনতা এটা অত্যন্ত আৱশ্যকীয় গুণ। আধুনিক নির্বাচিত তথা বিকাশমুখী নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত ই তুলনামূলকভাৱে এক অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- **প্রশাসনিক সামর্থ্য ঃ** বিকাশ সূচক আঁচনি সমূহৰ লগত জড়িত আমোলা আৰু বৃত্তিধাৰীসকলৰ প্রশাসনিক সামর্থ্য থকাটো অতীব প্রয়োজনীয়।
- **কর্ম আৰু বিকাশমুখী চিন্তা ঃ** স্বাধীনতাৰ পিছৰ পৰাই গ্রাম্য সমাজৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত উদ্যোগ গ্রহণে যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰি আহিছে লগতে গাঁৱৰ লোকসকলো বিকাশ ব্যৱস্থাৰ উপকাৰিতা সমূহৰ প্রতি সতর্ক হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে। ফলত কর্ম আৰু বিকাশমুখী চিন্তাৰ দ্বাৰা আকৃষ্ট লোকসকলেই গ্রাম্য নেতৃত্ব লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

➢ আন উল্লেখযোগ্য নির্ণায়ক সমূহ হ'ল-

- ৰাজনৈতিক দলসমূহ আৰু শাখাৰূপে অন্তর্ভুক্ত উপদলসমূহ
- সামাজিক মর্যাদা আৰু গোষ্ঠী/বংশ
- নাগৰিকত্ব
- আঞ্চলিক অন্তর্ভূক্তিকৰণ
- বিশেষ স্থান কিছুমানৰ লগত সম্বন্ধ

এই আৰোপিত আৰু আয়ত্বিত সমূহ গুণে সকলো সময়তে সংযোজিত হৈ ক্রিয়া কৰে। আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক নেতৃত্ব তথা পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক গাঁথনিসমূহত এই কাৰকসমূহে আন্তঃক্রিয়াৰ মাজেদি এজন ব্যক্তি নেতৃত্বত অধিষ্ঠিত হোৱাত অৰিহণা যোগায়। ফলত পৰম্পৰাগত নেতৃত্ব লাভৰ ক্ষেত্রত এটা বিশেষ সম্প্রদায় বা বংশৰ উন্নয়নমূলক চিন্তাৰে পৰিপুষ্ট শিক্ষিত আৰু আঢ্যৱন্ত ব্যক্তিসকলে আনতকৈ অধিক সুযোগ লাভ কৰে। সেই একে ধৰণৰ অর্হতাসমূহ আধুনিক গণতান্ত্রিক নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রতে বহু পৰিমাণে প্রযোজ্য। বিভিন্ন ধৰণৰ উন্নয়ণমূলক আঁচনি কার্যকৰী কৰা তথা অন্যান্য নানা তৰহৰ কাৰকৰ ক্রিয়াশীলতাৰ ফলত ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থা আৰু গাওঁসমূহৰ গাঁথনিৰ যথেষ্ট পৰিৱর্তন সংঘটিত হৈছে। ফলত নেতৃত্বৰ আর্হিৰো সলনি হৈছে। এই পৰিবর্তনৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আমি এতিয়া ভাৰতীয় গ্রাম্য নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিম।

১২.৫.৪ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

➢ পৰম্পৰাগত আৰু নির্বাচিত তথা আমোলাতান্ত্রিক দুয়োবিধ নেতৃত্বৰ অস্তিত্ব।

➢ ক্রমাগতভাৱে হ্রাস পাই অহা সত্বেও এতিয়ালৈকে বর্তি থকা উচ্চ সম্প্রদায়সমূহৰ ক্ষমতাসীন লোকসকলৰ সামাজিক মর্যাদা বিন্যাসৰ পৰম্পৰাগত আর্হি।

- গণতান্ত্রিকৰণ আৰু বিকশিত গ্রাম্যসমাজৰ সমতাবাদ আৰু তাৰ ফলশ্রুতি স্বৰূপে জন্ম লাভ কৰা ধর্ম নিৰপেক্ষ পটভূমিৰ নিম্ন সম্প্রদায়, অনুসূচিত জাতি, জনজাতি আদিৰ মাজৰ পৰা নেতৃত্বৰ উত্থান।
- নেতৃত্বৰ চর্ত হিচাপে আয়ত্বিত আৰু আৰোপিত গুণসমূহৰ সংযোজন গঠন।
- ডেকা নেতৃত্বৰ উত্থান। গ্রাম্য নেতৃত্বৰ অধিকাংশই মধ্যবয়সীয়া লোকৰ দ্বাৰা পৰিচালিত।
- জনসাধাৰণ আৰু নেতৃত্বৰ মাজত সংস্কাৰৰ প্রতি ক্রমবর্দ্ধমান সজাগতা।
- আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়োবিধ নেতৃত্বত অস্তিত্ব আৰু কার্যকাৰীতা বিকাশ।
- নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিগত, সামূহিক, বংশানুক্রমিকৰ পৰা ভোটৰদ্বাৰা নির্ণীতকৰণ ব্যৱস্থালৈ আৰু আৰোপকৰণৰ পৰা ক্রিয়াত্মক ৰূপলৈ উত্তৰণ।
- গ্রাম্য নেতৃত্বত শিক্ষা আৰু সাক্ষৰতাৰ ক্রমবর্দ্ধমান প্রয়োজনীয়তা।
- মধ্যবিত্ত শ্রেণীভূক্ত লোকৰ সংখ্যা তাৎপর্যপূর্ণভাৰে বৃদ্ধি আৰু শ্রেষ্ঠলোকৰ গাঁথনিত অধিক ব্যৱধান নিৰূপণ।
- ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রৰ শ্রেষ্ঠ লোক আৰু নেতৃত্বৰ আধিপত্য
- বিভিন্ন বৃত্তিধাৰী লোকৰ মাজৰ পৰা নেতা বাচনি।

- আঞ্চলিক আৰু একে কার্যত নিয়োজিত গোট সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ।
- ৰাজনীতিগত সাংস্কৃতিক আদর্শৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা।
- ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ ভূমিকা আৰু ৰাজনৈতিক দল আৰু উপদলসমূহৰ অন্তর্ভূক্তিকৰণ।
- গ্রাম্য নেতৃত্বৰ ৰাজনীতিকৰণ
- নাৰী নেতৃত্বৰ অভাৱ

এই বৈশিষ্ট্যসমূহে ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক গাঁথনি সমূহৰ প্রধানতঃ গ্রাম্য সামাজিক-ৰাজনৈতিক গাঁথনিসমূহৰ আধুনিকীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তৎসত্ত্বেও ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থা পৰম্পৰাগত হোৱা আৰু ই স্ব-সৃষ্ট আধুনিকতাবাদৰ ফালে গতি কৰাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত এই সমাজ ব্যৱস্থাৰ স্বৰূপ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক চৰিত্র বিশিষ্ট গ্রাম্য কেন্দ্রিক হ'বলৈ বাধ্যৰ্দ।

১২.৬ গ্রাম্য নেতৃত্ব অধ্যয়নৰ তাৎপর্য

- নেতাসকল হ'ল পৰিৱর্তনৰ অনুঘটক। তেওঁলোকে ৰাজহুৱা মতামতৰ গঢ় দিয়ে, সামূহিক আঁচনিৰ যোগেদি সামূহিক শক্তি সংগঠিত কৰে, সাংগঠনিক আঁচনিৰ প্রয়োজনীয় সাল-সলনি কৰে আৰু সমাজ পৰিবর্তনৰ এজেন্সি ৰূপে কাম কৰে।

- ৰাজহুৱা কর্ম আঁচনিত প্রকাশ পাব লগা আৰু কার্যকৰী কৰিব লগা অন্তর্নিহিত গুণসমূহ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি চৰকাৰৰ অংশীদাৰী নেতাসকলে সমাজ ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তনত আগতীয়া ব্যৱস্থা গ্রহণৰ ক্ষেত্রত এক তাৎপর্যপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- "সমাজৰ শ্রেষ্ঠ লোক সমষ্টিৰ (এলিটসকলৰ) আৰু নেতাসকলৰ কাম-কাজসমূহলৈ লক্ষ্য কৰি সমাজ ব্যৱস্থা কিদৰে পৰিচালিত হৈছে তাৰ এটা সাৰমর্ম ধর্মী আভাস পাব পাৰি।" (কার্ল মেন্‌হেইম- (Karl Manheim) ৰ মতে যিহেতু সমাজত নেতাসকলে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে, গতিকে তেওঁলোকৰ কাম কাজ অধ্যয়ন কৰিয়েই সমাজৰ প্রকৃত স্বৰূপ নিৰূপণ কৰিব পাৰি।
- ভাৰত চৰকাৰে সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ পৰিৱর্তনৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ আঁচনি গ্রহণ কৰিছে। গতিকে নেতৃত্বৰ সমাজতাত্বিক প্রগতি আনুধাৱন কৰাটো অত্যন্ত প্রয়োজনীয় হৈ পৰিছে।

এইবিলাক হ'ল কেইটামান অন্যতম কাৰণ - যাৰ বাবে গ্রাম্য নেতৃত্বৰ অধ্যয়ন সমাজতত্ব অধ্যয়নৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়।

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনি পাৰস্পৰিক ভাৱ বিনিময়, পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক ক্ষমতা গাঁথনিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত। এই ক্ষমতা গাঁথনিৰ মাজৰ পৰাই নেতৃত্বৰ উদ্ভৱ হয়।
- ভাৰতীয় গ্রাম্য নেতৃত্ব আয়ত্বিত আৰু আৰোপিত গুণসমূহৰ বিন্যাসৰ ফলত উদ্ভুত আৰু ইয়েই গ্রাম্য নেতৃত্বৰ নিৰূপক হিচাপে কাম কৰে।
- গ্রাম্য নেতৃত্বৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সমূহৰ বিশ্লেষণ তথা চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য আৰু নিৰূপক সমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আমি সংক্ষিপ্ততে ক'ব পাৰো যে ভাৰতবর্ষ আধুনিকীকৰণৰ দিশত অগ্রসৰ হৈছে আৰু বর্তমান অৱস্থাত ই-স্ব-সৃষ্ট এক আধুনিকতা প্রদর্শন কৰিছে।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

১. A.R. Desai Rural Sociology, Popular Prakashan, Mumbai

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক। বংশ ভিত্তিক পৰম্পৰাগত, ধর্মাশ্রয়ী আৰু আৰোপিত মর্যাদা।

খ। প্রয়োজনীয় বুলি বিবেচিত তথা গ্রাম্য সমাজৰ বৈশিষ্ট্যসূচক কিছুমান লক্ষ্য কার্যকৰী কৰাৰ ক্ষেত্রত যি নেতৃত্বই জন সাধাৰণক সহযোগিতা কৰাৰ ক্ষেত্রত প্রভাৱিত কৰে সিয়েই

গ্রাম্য নেতৃত্ব।

গ। গ্রাম্য সমাজৰ ক্ষমতাৰ লগত জড়িত বিভিন্ন গোটসমূহ আৰু সম্পৰ্কীয় লোক সকলৰ গাঁথনিয়েই হ'ল গ্রাম্য ক্ষমতাৰ গাঁথনি।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১। ভুল ২। ভুল

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ গ্রাম্য নেতৃত্ব কি? সমাজতত্বত গ্রাম্য নেতৃত্ব অধ্যয়নৰ তাৎপর্য চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২ঃ ভাৰতবর্ষৰ গ্রাম্য নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ ভাৰতৰ গ্রাম্য ক্ষমতা গাঁথনিৰ প্রকৃতি চমুকৈ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ ভাৰতৰ গ্রাম্য নেতৃত্বৰ প্রকাৰসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ ভাৰতীয় গ্রাম্য নেতৃত্বৰ নির্দ্ধাৰক সমূহৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

*** ***** ***